

Τ Ρ Ι Τ Ο Β Ι Β Λ Ι Ο

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Π Ρ Ω Τ Ο

Βενετία, Φερράρα, Φλωρεντία

1

Δούξ — δόγης — τῆς Βενετίας, στὸ σωτήριο ἔτος 1438, ἦταν ὁ Φραγκίσκος Φόσκαρι. Θάταν, τότε, ἑξηνταπέντε περίπου χρόνων. Κ' ἦταν δεκαπέντε ἤδη χρόνια ἡ κεφαλὴ τῆς «γαληνοτάτης» δημοκρατίας ποὺ κυβερνοῦσε τὶς θάλασσες.

Ὁ Ἕνας — ὁ δόγης — δὲν εἶν' ἐλεύθερος νὰ κάνει ὅ,τι θέλει. Ὅταν ἔφθασα στὴ Βενετία, νόμιζα ὅτι ἦταν παντοδύναμος. Τέτοιος ἤξερα πὼς ἦταν ἄλλοτε ὁ Ἄριγος Ντάντολος. Ὁ Ἐνρίκο Ντάντολο (ὅπως ἔμαθα νὰ τὸν λέω ἀφότου πῆγα στὴν Ἰταλία) ἦταν τόσο δυνατὸς πού, ὅταν μπῆκε στὴν Κωνσταντινούπολη μὲ τοὺς σταυροφόρους, δὲ δέχθηκε κἂν νὰ γίνεῖ αὐτοκράτωρ. Στὴν Πάτρα, ὅταν ἤμουν νέος, εἶχα ἀκούσει, βέβαια, νὰ γίνεταί λόγος καὶ γιὰ τὴ σύγκλητο ἢ γιὰ τὸ συμβούλιο τῶν Δέκα· ὡστόσο, μέσα μου εἶχε δημιουργηθεῖ ἡ ἐντύπωση ὅτι τὰ μέλη τῶν συμβουλίων αὐτῶν τῆς Βενετίας θάταν σὰν τοὺς συγκλητικούς ποὺ εἶχαν καὶ οἱ δικοὶ μας αὐτοκράτορες γύρω τους. Δὲν εἶχα ἀκόμα ἀκούσει τίποτε γιὰ τὸν Μαρίνο Φαλιέρο καὶ τὴν τραγικὴ του τύχη. Λίγο-λίγο ἔμαθα ὅτι ὁ δόγης δὲν εἶναι παντοδύναμος. Γύρω του ὑπάρχουν πολλὰ συλλογικὰ σώματα ποὺ περιορίζουν τὴ θέλησή του καὶ δένουν τὰ χέρια του. Ὑπάρχει τὸ Μέγα συμβούλιο (τὸ *maggiore consiglio*). Ὑπάρχει ἡ σύγκλητος. Ὑπάρχει τὸ μικρὸ συμβούλιο (τὸ *minor consiglio*) πού, μαζί μὲ τὸν δόγη ὡς πρόεδρό του, ἀποτελεῖ τὴ Σινιορία (*signoria*). Καὶ ὑπάρχει, πλάϊ σ' ἄλλα συμβούλια μὲ εἰδικὴ καὶ περιορισμένη ἀρμοδιότητα, καὶ τὸ περιέργο ἐκεῖνο συμβούλιο τῶν Δέκα ποὺ τὸ φοβοῦνται οἱ πάντες,

ἀκόμα καὶ οἱ δόγηδες. Ὄταν διάβασα τὸ βιβλίον τοῦ Γκασπάρε Κονταρίνι «De magistratibus et Republica Venetorum», μπῆκα στὸ νόημα τοῦ πολιτεύματος τῆς Βενετίας καὶ βρῆκα ὅτι δὲν ἔχει ἄδικο ὁ σοφὸς αὐτὸς Βενετὸς ἐξαίροντας τὴν ἀξία του.

2

Τὸ Μέγα συμβούλιον, ἐκτοπίζοντας λίγο - λίγο (ἀπὸ τὸ 1172 ὡς τὸ 1268) τὴν πατροπαράδοτην πολιτικὴν ἀγορὰν ὅλων τῶν ἐλεύθερων κατοίκων τῆς Βενετίας ποὺ εἶχε διακόσια πενήντα χρόνια τὸ δικαίωμα νὰ ἐκλέγει τὸν δόγη, ἔγινε ἡ ἀριστοκρατικὴ πηγὴ ὅλων τῶν ἐξουσιῶν. Δυσκίνητο, ὅμως, τὸ Μέγα συμβούλιον (ὅταν πῆγα εἰς τὴν Βενετία, εἶχε περισσότερα ἀπὸ χίλια μέλη) δὲ μποροῦσε νὰ παίρνει ἀποφάσεις ἢ νὰ συνεργάζεται μὲ τὸν δόγη ἐπάνω σ' ὅλα τὰ ζητήματα, κ' ἔτσι ἀποφάσισε τὸ ἴδιον νὰ ἐξουσιοδοτεῖ κάθε τόσο καμμιά δεκαριά μέλη του — τὰ σοφώτερα μέλη του, τοὺς *sapientes* — νὰ συνεργάζονται ἄμεσα μὲ τὸν δόγη καὶ νὰ τοῦ δύνουν τὴ συμβουλήν τους στὸ καθεστῆ. Τὸ Μικρὸ αὐτὸ συμβούλιον, μὲ πρόεδρον τὸν ἴδιον δόγη, ἐξελίχθηκε εἰς τὴν λεγόμενὴν Σινιορία (αὐθεντία), στὸ ἀνώτατον συλλογικὸ ὄργανον τῆς δημοκρατίας.

Ἄν, ὅμως, τὸ Μέγα συμβούλιον ἦταν πολὺ μέγαλον, τὸ Μικρὸ συμβούλιον ἦταν μικρότερον ἀπ' ὅ,τι ἔπρεπε. Ἄνάμεσα ἀπὸ τοὺς πολὺ λίγους καὶ τοὺς πολλοὺς χρειάστηκε νὰ μποῦν ἄλλα συμβούλια ποὺ νὰ μὴν εἶναι οὔτε τόσο δυσκίνητα, ὅπως τὸ Μέγα, οὔτε τόσο εὐκίνητα καὶ πρόχειρα, ὅπως τὸ Μικρὸ. Ἐτσι μπῆκαν ἀνάμεσα εἰς τὰ δύο αὐτὰ σώματα, στὸ πολὺ μέγαλον καὶ στὸ πολὺ μικρὸν, τὸ συμβούλιον τῶν Σαράντα καὶ ἡ σύγκλητος. Ἐστὶν εἰς τὴν σύγκλητον συγχωνεύθηκε, ἀπὸ τὸ ἔτος 1324, τὸ συμβούλιον τῶν Σαράντα. Κ' ἔφθασε ἡ σύγκλητος νὰ ἔχει περίπου τριακόσια μέλη.

Ὁ δόγης — ὁ *gloriosus dux* ποὺ λεγόταν καὶ *Dei gratia dux* — δὲν μποροῦσε, λοιπόν, νὰ κινηθεῖ ἐλεύθερα. Κ' ἡ ἐλευθερία του περιορίσθηκε ἀκόμα περισσότερο, ὅταν μετὰ τὸ ἔτος 1310, μονιμοποιήθηκε ἡ ὑπαρξὴ καὶ λειτουργία ἐνὸς ἄλλου συμβουλίου, δηλαδὴ ἐκείνου ποὺ ὀνομάσθηκε συμβούλιον τῶν Δέκα.

Ἐστὶν εἰς τὸ ἔτος 1310 συγκροτήθηκε τὸ συμβούλιον τοῦτο γιὰ ν' ἀντιμετωπίσει, ὡς ἑκτακτὸ ἀστυνομικὸν καὶ δικαστικὸν σῶμα, μιὰ συνωμοσίαν, ποὺ ἀρχηγοὶ τῆς ἦσαν ὁ Μπαγιαμόντε Τιέπολο καὶ ὁ Μάρκος Κουερίνι. Ὁ δόγης τῶν ἡμερῶν ἐκείνων χρειάστηκε γὰρ ἑκτακτὸν αὐτὸν συμβούλιον γιὰ νὰ προστατεύσει τὸν ἑαυτὸν. Ἄλλὰ τὸ συμβούλιον τῶν Δέκα, ποὺ εἰς τὸ ἔτος 1335 ἔγινε μόνιμον καὶ ποὺ τὰ μέλη του τὰ ἐκλέγει κάθε χρόνον τὸ Μέγα συμβούλιον, σκέφθηκε ὅτι ἡ ἀποστολή του ἦταν νὰ προστατεύει τὴν Βενετίαν καὶ ὄχι τὸν δόγη, νὰ τὴν προστατεύει μάλιστα, ἂν εἶναι ἀνάγκη, καὶ κ α τ ἄ

τῶν δόγηδων. Στὸ ἔτος 1354 ἔγινε δόγης, σὲ ἡλικία ἑβδομήντα ἑτῶν, ἓνας σπουδαῖος ἄνθρωπος ποὺ εἶχε προσφέρει μεγάλες ὑπηρεσίες, πολιτικές καὶ στρατιωτικές, στὴ Βενετία, ὁ Μαρίνο Φαλιέρο. Ὅπως συμβαίνει συχνὰ μὲ τοὺς πολὺ ἰσχυροὺς ποὺ κάνουν γιὰ Καίσαρες, ὁ Μαρίνο Φαλιέρο θέλησε νὰ χειραφετηθεῖ ἀπὸ τὴ σφαῖρα τῶν πατρικίων ποὺ ἦταν ἡ δική του σφαῖρα, ν' ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῶν συμβουλίων καὶ νὰ στηριχθεῖ στὸ μικρὸ λαό, στὸ *popolo minuto*. Ὡστόσο, ἡ ἀριστοκρατία ἤξερε ὅτι ὅποιος ἐπικαλεῖται τὴν ἀπόλυτη δημοκρατία καὶ κολακεύει τὸ *popolo minuto* γίνεται τύραννος. Στὰ διακόσια πενήντα χρόνια ποὺ τὸν δόγη, πρὶν ἰδρυθεῖ τὸ Μέγα συμβούλιο, τὸν διάλεγαν ὅλοι οἱ ἐλεύθεροι κάτοικοι τῆς Βενετίας (οἱ *majori* καὶ οἱ *minor*), κάμποσοι δόγηδες εἶχαν γίνει τύραννοι, καὶ κάμποσων ἡ ἐξουσία εἶχε γίνει γιὰ δυὸ - τρεῖς γενεές κληρονομική. Ἡ ἐμπορική ἀριστοκρατία τῆς Βενετίας εἶχε ἀποκτήσει μυαλὸ καὶ ἦταν ὑπὲρ τοῦ μέτρου. Καὶ εἶχε, ἄλλωστε, ἀνοιχτὰ τὰ μάτια της. Τὸ συμβούλιο τῶν Δέκα ἀγρυπνοῦσε, παραμόνευε, κρυφοκοίταζε καὶ κρυφάκουγε παντοῦ. Τὸ ἴδιο τὸ συμβούλιο ποὺ εἶχε ἄλλοτε (στὸ ἔτος 1310) συγκροτηθεῖ γιὰ νὰ προστατεύσει τὸν δόγη, κινήθηκε τώρα μὲ τρόπο ἀστραπιαῖο γιὰ νὰ προστατεύσει τὴ Βενετία χτυπώντας τὸν δόγη. Τὰ σχέδια τοῦ Μαρίνο Φαλιέρο ἔγιναν γνωστὰ — οἱ φλύαροι καὶ οἱ καταδότες δὲ λείπουν ποτέ — καὶ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ ἔτους 1355 οἱ φύλακες τῶν συμφερόντων τῆς ἀριστοκρατικῆς δημοκρατίας τοῦ τῶκοσαν τὸ κεφάλι. Ἡ φοβερὴ σκηνὴ σημειώθηκε στὴ μεγάλη σκάλα τοῦ παλατιοῦ τῶν δόγηδων.

3

Ὅταν ἔφθασα στὴ Βενετία, ὁ Φραγκίσκος (Φραντσέσκο) Φόσκαρι, χωρὶς νᾶναι — ὅπως φάνηκε σὲ μένα — παντοδύναμος, ἦταν ὡστόσο ἀρκετὰ ἰσχυρὸς. Καὶ ἦταν ἰσχυρὸς, γιὰτὶ ἀπλούστατα τὸν ἄφηναν ἀκόμα οἱ Δέκα, καὶ ὅλοι ὅσοι μαζί του ἀπάρτιζαν τὴ Σινιορία, νᾶναι ἰσχυρὸς. Καὶ τὸν εἶχαν, μάλιστα, ἀφήσει ν' ἀλλάξει σὲ μεγάλο βαθμὸ καὶ τὴν πορεία τῆς Βενετίας. Ἐνῶ ὁ δρόμος τῆς Βενετίας ἦταν, ἑκατοντάδες χρόνια, οἱ θάλασσες, ὁ Φραγκίσκος Φόσκαρι ἀνοίξε δρόμους καὶ στὴν ἠπειρωτικὴ Ἰταλία, ζητώντας νὰ ἐξασφαλίσει γιὰ τὰ πόδια τῆς Βενετίας μιὰ *terra ferma*. Ὁ συνετὸς προκάτοχός του Τομμάσο Μοτσενίγο, τρέμοντας στὴ σκέψη ὅτι μπορεῖ, μετὰ τὸ θάνατό του, νὰ ἐκλεγεῖ δόγης ὁ Φόσκαρι, ἔλεγε συχνά: «Ὑπερήφανος καὶ ψεύτης, ὁ Φόσκαρι εἶναι καμωμένος νὰ ξοδεύει πολλὰ λεφτὰ καὶ νὰ ἐξαπολύει πολέμους».

Καὶ πραγματικά, ἀπὸ τὸ ἔτος 1423 ποὺ ἔγινε δόγης, ὁ Φό-

σκαρι έμπλεξε τή Βενετία στis έμφύλιες μάχες που μαίνονταν στη βόρεια Ίταλία. Κυριώτερος έχθρός του ήταν ο δούξ του Μιλάνου, ο Φίλιππος Μαρία Βισκόντι. Τ' αποτελέσματα τής πολιτικής του αυτής δέν ήταν, βέβαια, άσχημα. Χρησιμοποιώντας ως μισθοφορικά του όργανα τολμηρούς κοντοττιέρους — περίφημος ήταν ο Φραντσέσκο Μπρουςσόνε που έπονομάσθηκε κόμισ Καρμανιόλα και που έγινε ύποπτος προδοσίας και θανατώθηκε ανάμεσα στους δυο κίονες τής Πιατσέττα —, χάρισε ο Φόσκαρι στη θαλασσοκρατεια σημαντικές ήπειρωτικές κτήσεις. Ωστόσο, οι κτήσεις αυτές ήταν στο βάθος άσυμβίβαστες με την άποστολή τής Βενετίας που είχε πιά συντρίψει στis θάλασσες την αντίζηλό της Γένουα, αλλά που είχε αρχίσει να αισθάνεται άπειλητική την πίεση των Τούρκων. Δυο από τους ίδιους τους γιους του Φόσκαρι έπεσαν, πολεμώντας, σε πεδία μαχών ξένα προς τις παραδόσεις τής Βενετίας.

Τώρα ξέρω — τόμαθα εδώ και λίγα χρόνια — ότι όλ' αυτά τα πλήρωσε ακριβά ο υπερήφανος Φραγκίσκος Φόσκαρι. Στο έτος 1445, το συμβούλιο των Δέκα καταδίκασε τον γιο του Ίάκωβο, τον μόνο πιά γιο που του είχε άπομείνει, σ' έξορία. Ο πατέρας ύποχρεώθηκε να κυρώσει την καταδίκη του γιου του που έξορίσθηκε πρώτα στο Ναύπλιο, κ' ύστερα στην Κρήτη. Στο έτος 1456 κατηγορήθηκε μάλιστα ο γιος του Φόσκαρι ως προδότης. Είπαν ότι συνωμοτούσε με τον δούκα του Μιλάνου και με τον Μωάμεθ τον δεύτερο. Στόχος ήταν, ουσιαστικά, ο πατέρας και όχι ο γιος. Όταν, στο έτος 1457, έξαναγκάσθηκε ο Φραγκίσκος Φόσκαρι σε παραίτηση από το ισόβιο ανώτατο αξίωμα του δόγη, ο γιος του Ίάκωβος είχε πεθάνει έξόριστος στην Κρήτη. Το μαρτύριο που τράβηξε ο υπερήφανος αυτός δόγης στα τελευταία χρόνια τής ζωής του ήταν μεγάλο. Ήταν μαρτύριο ήθικό, χειρότερο καμμιά φορά κι' από το φυσικό μαρτύριο. Και πέθανε ο Φραγκίσκος Φόσκαρι, σε ηλικία όγδονταπέντε περίπου ετών, την ίδια την ήμέρα που ο διάδοχός του Πασκουάλε Μαλιπιέρο πήγαινε να καθίσει στο θρόνο που, τριαντατέσσαρα όλόκληρα χρόνια, ήταν δικός του. Ζωντανό δέν έπρεπε σε καμμιά περίπτωση να τον διαδεχθεί τον δαιμόνιο Φόσκαρι ο διάδοχός του.

Σήκωσε, τάχα, ο Φόσκαρι περισσότερο απ' ό,τι έπρεπε το υπερήφανο κεφάλι του; Άκόμα και στis ώρες που όλα πήγαιναν καλά, ο Φόσκαρι ήξερε να κάνει ότι ύπακούει στη θέληση του λέοντος τής Βενετίας. Έπάνω από το μπαλκόνι που βρίσκεται στη δυτική πτέρυγα του παλατιού των δόγηδων — μιá πτέρυγα που άρχισε να φτιάχνεται στο έτος που έγινε δόγης ο ίδιος — έβαλε ο Φόσκαρι να σκαλισθεί μιá γλυπτική σκηνή όπου προβάλλει ο

ἑαυτὸς τοῦ γονατιστὸς μπροστὰ στὸν πτερωτὸ λέοντα τῆς Βενετίας. Καὶ δὲν τοῦ ἄρκοῦσε νὰ δικαιωνισθεῖ ἡ σκηνὴ τῆς ὑποταγῆς τοῦ μονάχα ἐκεῖ. Τὶς μέρες ποὺ φθάσαμε στὴ Βενετία, εἶχε ἀναθέσει ὁ Φόσκαρι στοὺς ἴδιους καλλιτέχνες νὰ φτιάξουν μιὰ νέα μεγαλοπρεπέστατη Πόρτα πρὸς τὴν αὐλὴ τοῦ παλατιοῦ· καὶ τοὺς ἔβαλε νὰ ἐπαναλάβουν, ἐπάνω ἀπὸ τὸ ἀνοιγμα τῆς Πόρτας (ποὺ, ὅπως ἄκουσα ἀπὸ κάποιον, ἐδῶ καὶ λίγα χρόνια, ὀνομάσθηκε Porta Dorata) τὴν ἴδια γλυπτικὴ σκηνή. Ὅταν ξαναπεράσαμε ἀπὸ τὴ Βενετία, ἐπιστρέφοντας στὴν πατρίδα, ἡ Πόρτα αὐτὴ εἶχε προχωρήσει ἄρκετά. Ἦταν, ὁμως, ἐκδήλωση στ' ἀλήθεια ὑποταγῆς τοῦ Φόσκαρι ἢ στάση αὐτὴ, στὸ σύμπλεγμα ποὺ τὸν ἐμφανίζει γονατιστὸ μπροστὰ στὸν πτερωτὸ λέοντα, ἢ μήπως ἦταν τὸ ἀντίθετο; Ὁ Φραγκίσκος Φόσκαρι, γονατιστὸς, βρίσκεται στὸ ἴδιο ὕψος μὲ τὴν κεφαλὴ τοῦ λέοντος.

4

Ἐνῶ ἡ βασιλικὴ τριήρης περνοῦσε ἀνάμεσα ἀπὸ τοὺς δυὸ ὄχυρότατους πύργους ποὺ προστατεύουν τὴ Βενετία κι' ἀγκυροβολοῦσε πλάϊ στὸν Ἅγιο Νικόλαο ντέ Λίντο, ὁ Ἰωάννης Δισύπατος ὡς ἀπεσταλμένος τοῦ αὐτοκράτορος, καὶ ὁ Σύλβεστρος Συρόπουλος ὡς ἀπεσταλμένος τοῦ πατριάρχη, εἶχαν προχωρήσει, μὲ τὸ «κάτεργον τῆς βίγλας», γιὰ ν' ἀναγγείλουν τὸ γεγονὸς στὸν δόγη Φραγκίσκο Φόσκαρι. Στὶς δύο τὸ πρωί – ἢ νύχτα ἦταν βαθειὰ – ἔφθασαν στὸ ναύσταθμο τοῦ Ἁγίου Μάρκου. Ὁ Συρόπουλος, στ' ἀπομνημονεύματά του, διηγεῖται τὰ καθέκαστα μὲ τὸν ἀκόλουθο τρόπο :

«...ἐξελθόντες εἰς τὸ τοῦ Δουκὸς παρεγενόμεθα Παλάτιον. Ὁ καὶ μαθὼν ὁ Δούξ, ἐπέταξεν εὐθύς, καὶ ἦλθομεν πρὸς αὐτόν». Ἄν καὶ ἦταν νύχτα, σηκώθηκε ἀμέσως ὁ Φραγκίσκος Φόσκαρι, ντύθηκε βιαστικά, καὶ τοὺς δέχθηκε. «Καὶ ἅμα τῷ ὀφθῆναι ἡμᾶς αὐτῷ ἀπὸ τῆς πύλης τοῦ τρικλίνου, εὐθύς ἀνέστη. Καὶ ὡς ἡμεῖς πρὸς αὐτόν ἐβαδίζομεν, οὕτω καὶ αὐτὸς πρὸς ἡμᾶς ἤρχετο. Ὅθεν καὶ μέσον τοῦ τρικλίνου προσκυνήσαντες προσεείπομεν αὐτῷ. Ὁ δὲ ἀσμένως ἡμᾶς δεξάμενος καὶ προσειρηκῶς, καὶ τῇ μιᾷ χειρὶ αὐτοῦ τὴν τοῦ Δισυπάτου κατέχων χεῖρα, τῇ ἑτέρᾳ δὲ τὴν ἐμήν..., καὶ βαδίζων ἀναγαγὼν τε εἰς ὃν καὶ αὐτὸς ἐκάθητο δεύτερον σκίμποδα καὶ πρὸς τὸ καθῆσαι στραφεῖς, συνέστρεψε καὶ ἡμᾶς ἐκ τῶν χειρῶν αὐτοῦ κατεχομένους ἔτι, καὶ τὸν μὲν Δισύπατον πλησίον αὐτοῦ, ἐμὲ δ' εὐθύς μετ' αὐτόν ἐκάθισε». Τοὺς εἶπε ὅτι δὲ φανταζόταν ὅτι θὰ ἔφθαναν τὰ πλοῖα μας τὴ νύχτα ἐκείνη, καὶ ὅτι θὰ πρεπε, γιὰ νὰ προετοιμάσει τὴν ὑποδοχὴν ποὺ τοὺς ἀξίζει, νὰ μείνουν ὁ αὐτοκράτωρ καὶ ὁ πατριάρχης ὡς τὴν ἄλλη μέρα ἐπάνω

στά πλοία. Πρόσθεσε, ωστόσο ο Φόσκαρι : «ἐγὼ δὲ ἐλεύσομαι σήμερον ἰδεῖν τὸν Βασιλέα, ἐπειδὴ ἔμαθον ὡς ὑπὸ νόσου τεταλαιπωρημένος ἐστί».

Καὶ συνεχίζει ὁ Σύλβεστρος Συρόπουλος τὴν ἀφήγησή του ποὺ καὶ προφορικὰ μᾶς τὴν ἔκανε συχνά : «Μετὰ τοιούτων λόγων ἐξέπεμψεν ἡμᾶς ὁ Δούξ πρὸς τε τὸν Βασιλέα, καὶ τὸν πατριάρχην. Ἡμεῖς δὲ ἐζητήσαμεν ἰδεῖν τὰς οἰκίας ἐν αἷς ἀναπαύσονται οἱ ἡμέτεροι. Ἐπέταξε δὲ δύο ἄρχοντας, καὶ ἦλθον καὶ ἔδειξαν ἡμῖν οἰκίαν λαμπρὰν καὶ περιφανῆ, ἣν ἠτοίμασαν τῷ Βασιλεῖ ἔχουσαν κλίνας ἅλς. Καὶ ἕτεραν πάλιν ἀλλαχοῦ, ἣν ἠτοίμασαν διὰ τὸν δεσπότην» (Δημήτριον). «Εἶτα ἤγαγον ἡμᾶς ἀντιπέραν τοῦ ἁγίου Μάρκου, εἰς τὴν μονὴν τοῦ ἁγίου Γεωργίου, καὶ ἔδειξαν ἡμῖν ἀναπαύσεις διὰ τὸν πατριάρχην». Ἀφοῦ ἔκαμαν οἱ δυὸ ἀπεσταλμένοι τὴν ἐπιθεώρησίν τους, κι' ἀφοῦ διαπίστωσε ὁ Συρόπουλος εἰδικώτερα ὅτι γιὰ τὸν πατριάρχη εἶχαν ἐτοιμασθεῖ πλούσια φαγητά, κρέατα, ὄρνιθες καὶ ψάρια, καὶ ἐκλεκτὰ κρασιά, μπῆκαν πάλι στὸ πλοῖο τους γιὰ νὰ τ' ἀναφέρουν ὅλα στὸν αὐτοκράτορα καὶ στὸν πατριάρχη. «Ὁ δὲ πατριάρχης μὴ θελήσας προσμεῖναι ἐν τῷ κατέργῳ ἐξῆλθε, καὶ συνητήσαμεν αὐτῷ μετὰ τοῦ πλοῦ περαιουμένῳ πρὸς τὸν ἅγιον Γεώργιον. Βραχὺ μεθ' ἡμῶν ἔφθασε καὶ ὁ Δούξ, καὶ πλησιάσας τῷ πατριάρχη ἀπένειμε τὸν προσήκοντα χαιρετισμόν, καὶ μικρὸν πρὸς ἀλλήλους ὠμίλησαν. Εἶτα ὁ μὲν Δούξ ἀπῆλθεν εἰς τὸν Βασιλέα, ὁ δὲ πατριάρχης εἰς τὸν ἅγιον Γεώργιον». Ὁ Γεώργιος Σφραντζῆς ποὺ εἶχε μείνει, μὲ τὸν δεσπότη Κωνσταντῖνο, στὴν Κωνσταντινούπολη, εἶχε ἀναθέσει σ' ἓνα φίλο του ποὺ εἶχε ἀκολουθήσει τὸν αὐτοκράτορα νὰ σημειώσῃ καθετὶ τὸ ἀξισημείωτο γιὰ νὰ τὸ περιλάβῃ στὸ Χρονικὸ ποὺ εἶχε ἴσως σκοπὸ ἀπὸ τότε νὰ τὸ γράψῃ. Ὅταν, κάμποσα χρόνια μετὰ τὴν ἄλωση, ἔφθασε στὰ χέρια μου, ἐδῶ ποὺ τώρα βρίσκομαι, ἓνα ἀντίγραφο τοῦ Χρονικοῦ του, εἶδα ὅτι περιγράφει τὴν πρώτη συνάντησι τοῦ Φραγκίσκου Φόσκαρι μὲ τὸν αὐτοκράτορα — μιὰ συνάντησι ποὺ ὁ Συρόπουλος, στὰ δικά του ἀπομνημονεύματα, τὴν παραλείπει, — μὲ τ' ἀκόλουθα λόγια :

«Καὶ μετ' ὀλίγην ὥραν παρεγένετο ὁ δούξ σὺν τοῖς μεγιστᾶσιν αὐτοῦ καὶ γερουσίᾳ» (τὴ σύγκλητο δὲ μπορεῖ νὰ τὴν εἶχε ὀλόκληρη μαζί του στὴ νυχτερινὴ ἐκείνη ἐπίσκεψι) «καὶ προσέκυνησε τὸν βασιλέα καθήμενον, ὁμοίως καὶ οἱ ἄρχοντες καὶ πάντες ἄσκεπεῖς. Ἐκάθητο δὲ ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ ὁ δεσπότης, ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ κύρ Δημήτριος, μικρὸν κατωτέρω τοῦ βασιλικοῦ θρόνου καὶ ἐξ εὐωνύμων τοῦ βασιλέως ἐκάθισεν ὁ τῶν Ἑνετῶν δούξ. Καὶ συλλαλήσαντες ἀλλήλοις λόγους χαιρετισμοῦ καὶ ἕτερα μυστή-

ρια, εἶπεν ὁ δούξ τῷ βασιλεῖ ὅτι· τῷ πρώτῳ ἐλεύσομαι σὺν πᾶσι ποιῆσαι τὴν ὀφειλομένην τιμὴν τῇ βασιλείᾳ σου ἐν θεῷ ἀγίῳ καὶ συναντῆσαι αὐτῇ μετὰ παρρησίας καὶ ἐλεύσει ἐντὸς Ἑνετίας».

5

Ἡ μέρα πού ξημέρωνε ἦταν Κυριακή, 8 Φεβρουαρίου τοῦ ἔτους 1438. Πρὶν βγεῖ καλά - καλά ὁ ἥλιος — «ἐπιφωσκούσης Κυριακῆς», ὅπως γράφει ὁ Σφραντζῆς — ξεκίνησε πάλι ὁ δόγης «μετὰ τῶν ἐκκρίτων τῆς Βενετίας ἀρχόντων», γιὰ νὰ ὑποδεχθεῖ ἐπίσημα τὸν αὐτοκράτορα, «διὰ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ πλοίου τοῦ καλουμένου πεζαντούρου». «Πεζαντούρον» ὀνομάζει ὁ Συρόπουλος καὶ «Πουτζιδῶρον» ὁ Σφραντζῆς, χωρὶς νὰ μαντεύσει κανένας τους ἀπὸ τὴν ἰταλικὴ προφορὰ τοῦ ὀνόματος ὅτι πρόκειται γιὰ ὄνομα Ἑλληνικό, τὸν πολυτελέστατο «Βουκένταυρο», τὸ πλοῖο πού ὁ δόγης χρησιμοποίησε στὶς μεγάλες ἐορτάσιμες ὥρες. Ὁ Σφραντζῆς περιγράφει τὴ μεγαλοπρέπεια τοῦ πλοίου μ' ἓναν τρόπο πού, ὡς αὐτόπτης μάρτυς, μπορῶ νὰ βεβαιώσω ὅτι εἶναι ἀκριβέστατος. Τὸ πλοῖο — «πορθμεῖον», ὅπως γράφει ὁ Σφραντζῆς — «ἦν εὐτρεπισμένον καὶ κεκαλυμμένον διὰ ἐρυθρῶν καλυμμάτων καὶ χρυσοῦς λέοντας εἶχεν ἐν τῇ πρύμνῃ καὶ χρυσᾶ περιπλέγματα, καὶ ὄλον ἐζωγραφισμένον διὰ ποικίλων καὶ ὠραιότατων ἱστοριῶν». Καὶ ἀναρίθμητα ἄλλα πλοῖα ἀκολουθοῦσαν τὸ «αὐθεντικὸν πλοιάριον». Τὸ θέαμα ἦταν καταπληκτικό. Δὲν εἶχα ποτέ μου ἰδεῖ, οὔτε κἂν στ' ὄνειρό μου, μιὰ τέτοια γιορτῆ. Τὰ πλοῖα ἦταν ὅλα πολυτελέστατα. Ἐπάνω τους ἦταν θαυμάσιες ζωγραφιές. Παντοῦ ἐκυμάτιζαν σημαῖες. Οἱ σάλπιγγες καὶ ἄλλα μουσικὰ ὄργανα ἤχοῦσαν. Σ' ἓνα ἀπὸ τὰ πλοῖα (ὅπως γράφει καὶ ὁ Σφραντζῆς) «ἴστατο ὄρθιον τι ὡς στύλος ὑψηλός· ἀνωθεν δὲ τοῦ στύλου ἐκείνου τράπεζα τετράγωνος ὀλιγώτερον ὀργυιᾶς μιᾶς· ἐπάνω δὲ τῆς τραπέζης ἐκείνης ἀνὴρ ἴστατο ὠπλισμένος ἀπὸ ποδῶν ἕως κεφαλῆς, ἀστράπτων ὡς ἥλιος, κρατῶν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ ὄπλον φοβερόν· δεξιᾶ δὲ καὶ ἀριστερᾶ αὐτοῦ ἐκάθητο δυὸ παῖδες ἀγγελικὰ φοροῦντες, καὶ πτερωτοὶ ἦσαν ὡς ἄγγελοι. Καὶ οὔτοι οὐκ ἐν φαντασίᾳ, ἀλλ' ἀληθῶς ἄνθρωποι ἦσαν κινούμενοι. Καὶ ὡς δύο λέοντες ἦσαν ἐν τῇ πρύμνῃ χρυσοῖ καὶ μέσον αὐτῶν ἀετὸς δικέφαλος καὶ ἄλλα πλεῖστα ὡς φαντάσματα. Καὶ ἄλλα τινά, ἃ οὐδεὶς δύναται γραφῆ παραδοῦναι... Ἔτερα δὲ πλοιάρια καὶ ὀλκάδες ἦλθον, ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμὸς».

Ὁ Σύλβεστρος Συρόπουλος συνδυάζει τὴ δική του περιγραφή μ' ἓνα μικρὸ ἐπεισόδιο πού δείχνει πόσο ὑπερήφανος ἦταν ὁ αὐτοκράτωρ καὶ πόσο ὑποχωρητικὸς μπροστὰ του ὁ ὑπερήφανος δόγης Φραγκίσκος Φόσκαρι. Θὰ σκέφθηκε, ἴσως, ξαφνικὰ ὁ δόγης ὅτι ἦταν ὁ διάδοχος ἐκείνων πού ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ ὑπακού-

ουν στον βυζαντινόν ἑξαρχο τῆς Ραβέννας ἢ ἔστω ἐκείνων πού, ἂν καί δόγηδες πιά ἀνεξάρτητοι, δέχονταν μ' εὐγνωμοσύνη τὰ προνόμια πού τοὺς παραχωροῦσε στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀμείβοντάς τους γιὰ τὶς ναυτικές τους ὑπηρεσίες, Βασίλειος ὁ Βουλγαροκτόνος, ἢ τὸν τίτλο τοῦ *Dux Dalmatinarum* πού, μαζί μὲ ἄλλα προνόμια, τοὺς χάρισε ὁ Ἀλέξιος Κομνηνός. Ὁ Σύλβεστρος Συρόπουλος γράφει :

«Καὶ ὁ μὲν Δούξ εἰς τὴν Βασιλικὴν ἀνήχθη τριήρη... Καὶ παρεκάλει τὸν Βασιλέα ὁ Δούξ μεταβῆναι εἰς τὸν πεζαντοῦρον, καὶ δι' αὐτοῦ ἐντὸς ἀφικέσθαι τῆς Βενετίας. Ὁ δὲ Βασιλεὺς οὐ μετέβη, οὐκ ἔχων εὐκόλως ποιῆσαι τοῦτο, ἀνεδέξατο δὲ ἀσμένως, καὶ ἐκάθισε τὸν Δούκα ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, τὸν δὲ ἴδιον ἀδελφὸν τὸν δεσπότην κύριον Δημήτριον ἐξ ἀριστερῶν». Ἡ μοναδικὴ παραχώρηση πού ἔκαμε ὁ αὐτοκράτωρ ἦταν νὰ σηκώσει τὸν ἀδελφό του, πού, ὅταν μπῆκε ὁ δόγης, καθόταν δεξιὰ του, καὶ νὰ βάλει στὴ θέση τοῦ ἀδελφοῦ του τὸν δόγη. Ὡστόσο, στὴ Βενετία δὲ δέχθηκε νὰ μπεῖ μὲ τὸ «αὐθεντικὸν πλοιάριον» τοῦ ἄρχοντος τῆς Βενετίας, ἀλλὰ ὑποχρέωσε κι' αὐτὸν τὸν ἄρχοντα τῆς Βενετίας νὰ μπεῖ στὴ βασιλικὴ τριήρη. «Καὶ οὕτω προστάξει τοῦ βασιλέως ἄρασα ἢ βασιλικὴ τριήρης σχολῆ τε καὶ βάρη παραπλεύουσα προεπέμπετο καὶ ἔδορυφεῖτο παρά τε τοῦ πεζαντούρου καὶ ἐτέρων, τῶν μὲν παρεπομένων, τῶν δὲ περικυκλούντων, ἐνίων δὲ καὶ ἡγουμένων ὑπὸ τοῦ πλήθους. Τοσοῦτον γὰρ πλῆθος τῶν πλοιαρίων συνήθροιστο, ὥστε τὴν προαύλιον τῆς Βενετίας θάλασσαν σχεδὸν πᾶσαν καλύπτεσθαι ὑπὸ τῶν πλοίων... Οὕτως οὖν μετὰ κρότων καὶ παιάνων τὸν Βασιλέα προπέμποντες, ἑορτασίμως εἰς τὴν ἐτοιμασθεῖσαν ἡγαγον οἰκίαν, οὐ τῶν σαλπίγγων μόνον, ἀλλὰ καὶ πάντων τῶν ἐν ὅλῃ τῇ Βενετία κωδῶνων διάτονον ἡχούντων καὶ κωδωνιζομένων ἐφ' ἱκανόν».

Ὁ Σύλβεστρος Συρόπουλος πού τὰ μάτια του δὲν εἶχαν τὴ διάθεση νὰ θαυμάσουν τὴ Δύση περιορίζεται στὰ λόγια αὐτά. Ὁ Γεώργιος Σφραντζῆς — πολὺ πιὸ ἐλεύθερος στὴ σκέψη, ἂν καὶ ἀνθενωτικὸς κι' αὐτὸς — προχωρεῖ, στὴν περιγραφή πού τώρα τελευταῖα διάβασα, σ' ἐκφράσεις ἐνθουσιασμοῦ πού ἐγώ, ὁ αὐτόπτης μάρτυς, εἶχα χρησιμοποίησει κι' ὁ ἴδιος τότε. Κάποιος μοῦ εἶπε ὅτι μπορεῖ τὶς ἐκφράσεις αὐτὲς νὰ τὶς πρόσθεσε ἐπίτηδες στὸ Χρονικὸ τοῦ Σφραντζῆ ἐκεῖνος πού ἔκαμε τὴν ἀντιγραφή καὶ πού εἶχε μεγάλη φιλοδυτικὴ τάση. Μπορεῖ ἢ πληροφορία νάναί ἀληθινή. Ὡστόσο, ἐγὼ ξεκινᾶω ἀπὸ τὴν ὑπόθεση ὅτι τὸ ἀντίγραφο εἶναι, στὰ σημεῖα αὐτά, πιστό. Ὁ Σφραντζῆς γράφει : «Καθίσας οὖν καὶ ὁ δούξ ἐξ ἀριστερῶν αὐτοῦ» (τοῦ αὐτοκράτορος) «ἐπί

ὁμοίου σκάμνου τῷ τοῦ δεσπότης» (ἐδῶ κάνει λάθος ὁ Σφραντζῆς, γιατί, ὅπως εἶπαμε, ὁ αὐτοκράτωρ ἔβαλε τὸν δόγη δεξιά του) «καὶ κρατῶν αὐτὸν τῇ χειρὶ, συνωμίλουν ἀσπασίως καὶ οὕτως κατὰ μικρὸν εἰσῆρχοντο μετὰ παρρησίας μεγάλης, μετὰ σαλπύγγων καὶ παντὸς γένους μουσικοῦ, ἐν τῇ λαμπρᾷ καὶ μεγάλῃ Ἐνετία καὶ ὄντως θαυμαστῇ καὶ θαυμαστοτάτῃ, πλουσία, ποικιλοειδεῖ καὶ χρυσοειδεῖ, τετορνευμένη, πεποικιλμένη καὶ μυρίων ἐπαίνων ἀξία, τῇ σοφῇ καὶ σοφωτάτῃ Ἐνετία, ἣν εἰ καὶ δευτέραν γῆν τῆς ἐπαγγελίας ὀνομάσῃ τις οὐχ ἁμαρτάνει. Περὶ αὐτῆς οἶμαι καὶ ὁ προφήτης λέγει ἐν τῷ εἰκοστῷ τρίτῳ ψαλμῷ· ὁ θεὸς ἐπὶ θαλασσῶν ἐθεμελίωσεν αὐτήν. Τί γὰρ ἂν ζητήσῃ τις καὶ οὐχ εὕρησιν ἐν αὐτῇ; διὰ τοῦτο πολλῶν ἐπαίνων καὶ μεγάλων ἀξία ὑπάρχει καὶ ἐστίν. Ἦν δὲ ὥσει ὥρα ἕκτη τῆς ἡμέρας ὅτε ἤρξατο εἰσέρχεσθαι ἐν τῇ Ἐνετία, καὶ ἐπλεοπόρουσαν ἕως δύσεως ἡλίου» (στὸ σημεῖο αὐτὸ τὰ παραλείπει ὁ Σφραντζῆς, βασισμένος στὶς ἀφηγήσεις τῶν τερατολόγων) «καὶ ἐκατήντησαν ἐν τοῖς οἴκοις τοῦ τῆς Φερβάρρας μαρκίωνος. Ἡ δὲ πόλις πᾶσα ἐσείσθη καὶ ἐξῆλθεν εἰς συνάντησιν τῷ βασιλεῖ, καὶ κρότος καὶ ἀλαλαγμὸς μέγας ἐγένετο, καὶ ἦν ἰδεῖν ἐκστασιν φοβερὰν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, τὸν πολυθαύμαστον ἐκεῖνον τοῦ ἀγίου Μάρκου ναόν, τὰ παλάτια τοῦ δουκὸς τὰ ἐξαίσια, καὶ τοὺς ἄλλους τῶν ἀρχόντων οἴκους παμμεγέθεις ὄντας, ἐρυθροὺς καὶ χρυσίῳ πολλῷ κεκοσμημένους, ὡραίους καὶ ὡραίων ὡραιότερους, οἱ μὴ εἰδότες ἐπ' ἀληθείᾳ οὐ πιστεύουσιν, ἀλλ' οἱ εἰδότες οὐ δύνανται γραφῇ παραδοῦναι τὴν καλλονὴν αὐτῆς καὶ τὴν θέσιν καὶ τῶν ἀνδρῶν ὁμοῦ καὶ τῶν γυναικῶν τὴν σύνεσιν, τὸ παμπληθὲς τοῦ λαοῦ, ἐστῶτων πάντων καὶ χαιρόντων ὁμοῦ καὶ εὐφραينوμένων ἐπὶ τῇ εἰσόδῳ τοῦ βασιλέως». Καὶ τὸ θέαμα ἦταν ἄφταστο «ὅταν... ἦλθον εἰς τὴν μεγάλην γέφυραν ἐκείνην, ἣν καὶ Ῥεάλτον καλοῦσιν, καὶ ἦσαν αὐτὴν ἄνω, ὑφ' ἧς διέβη ἡ τριήρης· ἦν δὲ κάκεισε πλῆθος λαοῦ καὶ σημαῖαι χρυσοειδεῖς καὶ σάλπιγγες καὶ κρότοι καὶ ἀλαλαγμοὶ καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν πᾶν εἶδος ἐξαισίου θεάματος. Ἔτι τοὺς ἐπαίνους καὶ τὴν τιμὴν, ἣν ἔδειξαν πρὸς τὸν βασιλέα, τίς διηγῆσεται; Ἀπῆλθον οὖν, ὡς προεῖπον, ἐν τοῖς οἴκοις τοῦ μαρκίωνος. Ἐκεῖσε γοῦν ἔστησαν τὴν τριήρην. Ἦν δὲ ὥρα δύσεως ἡλίου» (ἐδῶ πάλι τὰ παραλείπει ὁ Σφραντζῆς) «καὶ ἀποχαιρετήσας ὁ δούξ καὶ οἱ ἄρχοντες ἀπῆλθον οἴκαδε».

Ὁ οἶκος μὲ τις τριανταεξή κλίνας ποὺ εἶχαν ἐπιθεωρήσει τὴ νύχτα ὁ Δισύπατος καὶ ὁ Συρόπουλος καὶ ποὺ εἶχε προορισθεῖ γιὰ τὴ διαμονὴ τοῦ αὐτοκράτορος ἦταν πραγματικά, ὅπως λέει ὁ Σφραντζῆς, ὁ οἶκος «τοῦ τῆς Φερβάρρας μαρκίωνος». Ἦταν τὸ πλούσιο δῶρο ποὺ εἶχε προσφέρει ἡ Βενετία στὸν ἡγεμόνα (μαρκέση

ἡ μαρκίωννα ἦ, ὅπως τὸν λένε οἱ Ἴταλοί, μαρκέζε) τῆς Φερράρας. Μαρκέσης τῆς Φερράρας ἦταν, στὸ ἔτος 1438, ὁ τρίτος Νικόλαος τῶν Ἑσπε. Ὁ περίφημος αὐτὸς ἡγεμῶν, ποὺ στὴν πόλη του θὰ γινόταν ἡ σύνοδος, δὲν εἶχε προλάβει νὰ φθάσει στὴ Βενετία γιὰ νὰ χαιρετήσῃ τὸν αὐτοκράτορα τὴν ὥρα ποὺ θ' ἀποβιβαζόταν. Οὔτε οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ Πάπα εἶχαν προλάβει τὴν ἄφιξη τοῦ αὐτοκράτορος. Τὰ πλοῖα μας εἶχαν φθάσει νωρίτερα ἀπ' ὅ,τι εἶχαν ὑπολογίσει οἱ Ἴταλοί. Ὁ μαρκέσης τῆς Φερράρας εἶχε, φυσικά, δώσει τὴ συγκατάθεσή του νὰ φιλοξενηθεῖ στὸ δικό του μέγαρο ὁ αὐτοκράτωρ.

6

Ἡ Βενετία εἶν' ἓνα ὄνειρο. Ὁ Σύλβεστρος Συρόπουλος δὲ λέει γιὰ τ' ὄνειρο αὐτὸ τίποτε. Ὁ Γεώργιος Σφραντζῆς ποὺ, ἂν δὲν κάνω λάθος, εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ ἐπισκεφθεῖ τὴ Βενετία καὶ δὲ βασίζεται μόνο σὲ περιγραφὲς ἄλλων, θυμήθηκε τὸν προφήτη καὶ εἶπε μαζί του : «ὁ θεὸς ἐπὶ θαλασσῶν ἐθεμελίωσεν αὐτήν».

Ναί, ἡ ρῆση αὐτὴ ταιριάζει ἀπόλυτα στὴ Βενετία. Ὅχι μόνον ἡ δύναμη τῆς Βενετίας ἔχει θεμελιωθεῖ «ἐπὶ θαλασσῶν», ἀλλὰ καὶ ἡ ἴδια ἡ πόλη (μιὰ πόλη ποὺ, ὅπως μοῦ ἔλεγαν, θὰ εἶχε, στὸ ἔτος 1438, τοὺλάχιστον ἑκατὸ χιλιάδες κατοίκους) εἶναι θεμελιωμένη — ἢ μοιάζει, ἔστω, θεμελιωμένη — ἐπάνω στὴ θάλασσα. Μοῦ εἶχαν συχνὰ μιλήσει, προπάντων στὴν Πάτρα, γιὰ τὸ μοναδικὸ αὐτὸ φαινόμενο. Κι' ὅταν ταξίδευα γιὰ τὴ Βενετία, τὸ εἶδα μάλιστα καὶ στ' ὄνειρό μου. Ὡστόσο, τ' ὄνειρο ποὺ εἶδα ξύπνιος, ἀντικρύνοντας τὴ Βενετία, δὲ μπορούσε νὰ τὸ φθάσει κανένα ἀπὸ τὰ ὄνειρα ποὺ εἶχα ἰδεῖ στὸν ὕπνο μου.

Ἡ Βενετία εἶναι μιὰ μεγάλη λιμνοθάλασσα μὲ πλῆθος νησάκια. Ἡ λιμνοθάλασσα αὐτὴ δὲν λιμνάζει. Ἄν ἦταν καταδικασμένα τὰ νερά της νὰ λιμνάζουν, δὲ θὰ μπορούσαν νὰ ζήσουν ἄνθρωποι ἐκεῖ μέσα. Ὁ Θεὸς φρόντισε νὰ κινουῦνται τὰ νερά καὶ ν' ἀλλάζουν μὲ τὴν ἀμπώτιδα καὶ τὴν παλίρροια, ποὺ τὴν προκαλοῦν τὰ περιοδικὰ ρεύματα ποὺ ἔρχονται ἀπὸ τὸ βορρᾶ. Ἔτσι, ἡ Βενετία, ἀντὶ νᾶχει γύρω της καὶ μέσα της καὶ κάτω ἀπὸ τὰ πόδια της νερά ποὺ λιμνάζουν, ἔχει νερά ποὺ τὴ λικνίζουν. Τὰ παλάτια, οἱ ἐκκλησιῆς καὶ ὅλα τὰ σπίτια της καθρεφτίζονται μέσ' στὰ νερά. Ἄν ὁ Νάρκισσος καθρεφτιζόταν στὰ νερά ἐπειδὴ γεννήθηκε πολὺ ὠραῖος καὶ τοῦ ἄρεσε νὰ βλέπει τὸν ἑαυτό του, ἡ Βενετία ἐγινε ὠραία, πολὺ ὠραία, ἐπειδὴ — ὑποχρεωμένη νὰ βλέπει τὸν ἑαυτό της μέσ' στὰ νερά ὅπου, θέλοντας καὶ μὴ, καθρεφτίζεται — στολίστηκε καὶ ὁμόρφηνε ὅσο μπορούσε περισσότερο γιὰ νὰ δίνει χαρὰ στὰ μάτια της καὶ στὰ μάτια τῶν ἄλλων. Οἱ δρόμοι τῆς Βενετίας εἶναι

υδάτινοι· δρόμοι της είναι τὰ κανάλια. Τῶν πιὸ πολλῶν σπιτιῶν τὰ κράσπεδα βρίσκονται μέσα στὰ νερά. Καὶ ὑπάρχουν περίπου ἑκατὸν πενήντα κανάλια στὴ Βενετία· μ' ἄλλα λόγια, ἑκατὸν πενήντα εἶναι οἱ δρόμοι της, μεγάλοι καὶ μικροί. Τὸ μεγάλο κανάλι — ἡ «Μέση» τῆς Βενετίας — ἔχει τοῦλάχιστον δυὸ μίλλια μῆκος. Στὰ νερά του καθρεφτίζονται τὰ μέγαρα τῶν ἀριστοκρατικῶν οἰκογενειῶν, καὶ στὸ κεντρικώτερο σημεῖο τῆς Βενετίας, πλάϊ στὴ θρυλικὴ Πιατσέτα, τὸ μεγαλοπρεπέστατο παλάτι τῶν δόγηδων μὲ τὶς πολλὰς ὠραιότατες καμάρες του ποὺ στὴν πλάτη τῆς καθεμιᾶς στηρίζονται, σχηματίζοντας θαυμάσιες γαλερίες, ἀπὸ δυὸ μικρότερες καμάρες.

Ποιοὶ πρωτοσκέφθηκαν νὰ χτίσουν μέσ' στὴ μαγικὴ αὐτὴ λιμνοθάλασσα μιὰν ὀλόκληρη πόλη; Πολλὰ λένε γιὰ τὶς πρώτες ἀρχές τῆς Βενετίας. Οἱ θρύλοι ποὺ ἄκουσα εἶναι ὠραῖοι. Μέσ' ἀπὸ τοὺς θρύλους βγαίνει τὸ βέβαιο γεγονὸς — βέβαιο τὸ θεωροῦσε αὐτό, ὅπως μοῦ ἔλεγε ὅταν τὸν γνώρισα, κι' ὁ ἐρευνητικώτατος Λαόνικος Χαλκοκουνδύλης — ὅτι ἄνθρωποι φοβισμένοι, κατατρεγμένοι, διωγμένοι ἀπὸ τὶς ἡπειρωτικὲς ἐστίες τους, ἀπὸ τὴν terra ferma, διωγμένοι ἀπὸ τὸ φόβο ὅτι πλησιάζουν οἱ Οὐννοι τοῦ Ἄττιλα ἢ οἱ Γότθοι, ζήτησαν καταφύγιο στὴ λιμνοθάλασσα αὐτὴ καὶ στὰ σκόρπια νησάκια της (παλαιότερα θὰ τὰ κατοικοῦσαν ἴσως μονάχα φτωχοὶ καὶ ἄσημοι ψαράδες) χτίζοντας σιγὰ-σιγὰ ἐπάνω στὸ κινητὸ στοιχεῖο μιὰ νέα πατρίδα στερεώτερη ἀπὸ κείνη ποὺ εἶχαν ἄλλοτε στὴ στεριά καὶ ποὺ ἀναγκάστηκαν νὰ ἐγκαταλείψουν. Ὅσο ἡ Ραβέννα ἦταν στὰ χέρια τῶν Ρωμαίων αυτοκρατόρων, οἱ κάτοικοι τῆς Βενετίας ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ ὑπακούουν στὶς ἐντολές ποὺ ἔρχονταν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη. Ὁ Ἡράκλειος ἔδωσε σ' ἓνα ἀπὸ τὰ νησάκια της — πράγμα ποὺ εἶχε πιὰ ξεχασθεῖ ὅταν πῆγα στὴ Βενετία — τὸ ἐνδοξο ὄνομά του. Ἀφότου, ὁμως, ἡ Ραβέννα ἔπεσε στὰ χέρια τῶν Λογγοβάρδων — κι' αὐτὸ ἔγινε στὸ ἔτος 751 —, οἱ κάτοικοι τῆς λιμνοθάλασσας ἄρχισαν νὰ χειραφετοῦνται ἀπὸ κάθε ξένη ἐξουσία (οἱ Λογγοβάρδοι, φανατικοὶ στεριανοί, δὲ σκέφθηκαν νὰ τοὺς ἐνοχλήσουν). Γιὰ ν' ἀσφαλισθοῦν ἀπὸ κάθε κίνδυνο ἐπιδρομῆς ἀπὸ τὴν ἡπειρωτικὴ Ἰταλία, φρόντισαν νὰ μεταφέρουν τὸ κέντρο τους ἀπὸ τὸ νησάκι ποὺ εἶχε ὀνομασθεῖ Ἡράκλεια στὸ Μαλαμόκκο. Ἀλλὰ καὶ τὸ Μαλαμόκκο δὲν ἦταν ἀπρόσβλητο. Οἱ Φράγκοι τοῦ Καρλομάγνου ἔφθασαν ὡς ἐκεῖ. Οἱ κάτοικοι τῆς Βενετίας μεταφέρθηκαν τότε στὰ κεντρικώτερα νησάκια τῆς λιμνοθάλασσας ὅπου — μὲ τὴ βοήθεια τοῦ στόλου τῶν Ρωμαίων αυτοκρατόρων ποὺ ἐξακολουθοῦσαν νὰ προστατεύουν τὴ Βενετία — ἀποκρούσθηκαν ὀριστικά.

οί Φράγκοι. Οί ίδιοι οί παντοδύναμοι τότε Φράγκοι αναγνώρισαν ὅτι ἡ Βενετία δὲν ἀνήκει στὴ σφαῖρα τῆς δικῆς τους δικαιοδοσίας, δηλαδή στὴ Δύση, καὶ ὅτι ἡ σφαῖρα τῆς Βενετίας — οί δρόμοι καὶ ἡ μοῖρα της — εἶναι ἡ Ἀνατολή. Τὸ κυριώτερο ἀπὸ τὰ κεντρικὰ νησιάκια τῆς μεγάλης λιμνοθάλασσας ὅπου ἐγκαταστάθηκαν ἀπὸ τότε ὀριστικὰ οἱ Βενετοὶ εἶναι τὸ Ριάλτο (τὸ Rivo Alto ποὺ ἡ χρῆση καὶ τὰ χρόνια τὸκαμαν Rialto). Ἐκεῖ χτίστηκε, γύρω στὸ ἔτος 820, τὸ πρῶτο palatium ducis. Τριακόσια περίπου χρόνια ἀργότερα κήκε, καὶ στὴν ἴδια — ἢ σχεδὸν στὴν ἴδια — θέση ἄρχισε ν' ἀνεγείρεται τὸ νέο παλάτι τῶν δόγηδων, τὸ ἔξοχο αὐτὸ μνημεῖο τῆς ἰσχύος τῆς Βενετίας.

Βίαια γεγονότα ποὺ ἀναστατώνουν τὴν ἐπιφάνεια τῆς γῆς συνοδεύουν συνήθως τὴν ἀνοδο (ὅπως, ἄλλωστε, καὶ τὴν πτώση) ἑνὸς μεγάλου κράτους. Ἡ Βενετία ἀνέβηκε κ' ἔφθασε μιὰ μέρα νὰ γίνεῖ τόσο δυνατὴ ποὺ ἄρχισε νὰ διεκδικεῖ τὸν τίτλο τῆς θαλασσοκράτειρας, χωρὶς νὰ τὸ καταλάβει καλὰ - καλὰ κανένας. Τὰ βήματά της ἦταν σιωπηλά. Δὲν ἀκούσθηκε ὁ κρότος τους ἐπάνω στὴ γῆ. Ἦταν βήματα ποὺ σημειώθηκαν στὶς θάλασσες, ὅπου οἱ φουρτοῦνες μὲ τὸ δικό τους φοβερὸ κρότο σβήνουν κάθε ἄλλον ἤχο. Οἱ Βενετοὶ μάζευαν χρυσάφι καὶ πολύτιμα ἀντικείμενα, γίνονταν πλούσιοι ὅταν ἡ ἠπειρωτικὴ Δύση μὲ τοὺς γενναίους ἰππότες της ἦταν φτωχὴ, ἔχτιζαν σπίτια καὶ πλοῖα, προπάντων πλοῖα, ταξίδευαν, γνώρισαν ὅλα τὰ λιμάνια καὶ τοὺς δρόμους τῆς Μεσογείου, προετοιμάσθηκαν γιὰ νὰ γίνουν οἱ Φοίνικες τῆς ἐποχῆς μας, χωρὶς κανένας ν' ἀντιληφθεῖ πέρα γιὰ πέρα τὸ τί μπορούσε νὰ προκύψει ἀπὸ τὴν πείρα, τὴ γνώση καὶ τὸν πλοῦτο ποὺ συγκεντρωνόταν στὴ μαγικὴ λιμνοθάλασσα. Μὲ τὴν πρώτη σταυροφορία, στὸ ἔτος 1100, φάνηκε ξαφνικὰ ἡ δύναμη τῆς Βενετίας. Χωρὶς τὰ διακόσια περίπου πλοῖα ποὺ προθυμοποιήθηκε ἡ Βενετία νὰ προσφέρει, οἱ σταυροφόροι δὲ θὰ μπορούσαν νὰ ἐπιχειρήσουν τὸ ἱερό τους ταξίδι στὴ Συρία. Ἀπὸ τότε προβάλλει ἡ Βενετία σὰ μιὰ μεγάλη ναυτικὴ δύναμη. Ὄταν, στὸ ἔτος 1204, μπῆκε ὁ δόγης Ἐνρίκο Ντάντολο στὴν Κωνσταντινούπολη, ἡ ἐκλογή τοῦ Λατίνου αὐτοκράτορος (ὁ ἴδιος δὲ δέχθηκε τὸν τίτλο) ἔγινε ἀπὸ ἕξη Βενετοὺς καὶ ἕξη Φράγκους. Μιὰ μοναδικὴ πόλη, ἡ Βενετία, θεωρήθηκε ἰσοδύναμη μὲ ὀλόκληρη τὴν ἠπειρωτικὴ Δύση. Στὴ διανομὴ τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν ποὺ ἐπακολούθησε, ζήτησε καὶ πῆρε ὁ Ἐνρίκο Ντάντολο ὡς μερίδιο τῆς Βενετίας τὰ κρισιμώτερα ἠπειρωτικὰ λιμάνια καὶ τὰ κυριώτερα νησιά τοῦ Αἰγαίου καὶ γενικώτερα τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου. Ἀπὸ τότε ὀνομάσθηκε ὁ δόγης τῆς Βενετίας dominus quartae partis et dimidia totius im-

perii Romaniaae. «Ρωμανία» ονόμαζαν οί Δυτικοί τὸ Ρωμαϊκό, δηλαδή τὸ Ἑλληνικό, κράτος. Κάτι ἤξερε ὁ δόγης Ἐνρίκο Ντάντολο πού δὲ δέχθηκε νὰ γίνῃ αὐτοκράτωρ στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἐκεῖ, βέβαια, κηδεύθηκε, γιατί ἡ φοβερὴ περιπέτεια τοῦ πρώτου Λατίνου αὐτοκράτορος μὲ τοὺς Βουλγάρους τὸν ἔκαμε ν' ἀρρωστήσῃ καὶ νὰ πεθάνῃ. Εἶχε, ἄλλωστε, φθάσει ὁ δόγης στὰ ἑκατὸ του χρόνια. Ὡστόσο, μὲ τὴν ἴδια τὴν Κωνσταντινούπολη δὲ θέλησε ὁ Ντάντολο νὰ συνδέσει τὸ κῦρος τῆς Βενετίας. Ἡ Κωνσταντινούπολη ξανάπεσε γρήγορα στὰ χέρια τῶν Ἑλλήνων, ἐνῶ ὅλες οἱ ναυτικὲς κτήσεις τῆς Βενετίας ἔμειναν ἄθικτες, ἀκόμα καὶ ἡ Τένεδος πού ἦταν ταγμένη νὰ ἐλέγχει τὸ δρόμο πρὸς τὴ Βασιλεύουσα.

7

Οἱ πῖο πολλοὶ ἀπὸ τοὺς δικούς μας ἔμειναν μ' ἀνοιχτὸ τὸ στόμα μπροστὰ στὴν πολυτέλεια τῆς Βενετίας. Περιγράφοντας ὁ Σὺλβεστρος Συρόπουλος στ' ἀπομνημονεύματά του τὴν πρώτη ἔξοδο πού ἔκαμε ὁ πατριάρχης, ἀφοῦ ἀποκαταστάθηκε κάπως ἡ ὑγεία του πού εἶχε κλονισθεῖ, γράφει ὅτι, πρὶν πάει νὰ ἐπισκεφθεῖ τὸν αὐτοκράτορα, «ἀπῆλθε πρῶτον εἰς τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Μάρκου, καὶ τὰ ἐκεῖσε ἱερὰ κειμήλια ἐθεάσατο πολύολβα ὄντα καὶ πολυτάλαντα, ἐν οἷς καὶ λίθοι τίμιοι καὶ μέγιστοι εἰσὶ καὶ διαυγέστατοι· καὶ πᾶν εἶδος ἱερὸν ἐκ πάσης ἀρίστης καὶ τιμίας ὕλης κατεσκευασμένον... Ἐνθα δὴ καὶ τὰς τοῦ ἱεροῦ καλουμένου τέμπλου θείας εἰκονογραφίας κατείδομεν τῇ αἴγλῃ τοῦ χρυσοῦ μαρμαιρούσας, καὶ τῷ πλήθει τῶν πολυτίμων λίθων καὶ τῷ μεγέθει καὶ τῷ κάλλει τῶν μαργάρων, καὶ τῇ τῆς τέχνης φιλοτιμίᾳ καὶ ποικιλίᾳ, τοὺς θεατὰς καταπλησσοῦσας».

Πολλὰ ἀπὸ τὰ πολύτιμα αὐτὰ ἀντικείμενα — ὅπως, ἄλλωστε, κ' οἱ δυὸ κίονες πού ἔχουν τοποθετηθεῖ στὴν Πιατσέττα ἢ τὰ δυὸ θαυμάσια ἄλογα πού βρίσκονται ἐπάνω ἀπὸ τὴν κεντρικὴ πύλη τοῦ Ἁγίου Μάρκου, καὶ πού ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος εἶχε μεταφέρει ἀπὸ τὴ Ρώμη στὴν Κωνσταντινούπολη — ἦταν ἄλλοτε δικά μας καὶ στόλιζαν τὴ Βασιλεύουσα. Ὁ Ἐνρίκο Ντάντολο τὰ πῆρε ἀπὸ μᾶς «νόμῳ τῆς λείας» (ὅπως ἔλεγε ὁ Σὺλβεστρος Συρόπουλος) καὶ τᾶστειλε στὴ Βενετία. Ἐνῶ τὰ θαυμάζαμε κοιτάζοντάς τα, θρηνούσαμε μέσα μας. Πρέπει, ὁμως, νὰ ὁμολογήσω ὅτι ἔπιασαν καλὸν τόπο κ' ἐκεῖ ὅπου μεταφέρθηκαν. Ἄν τᾶχασε ἡ Κωνσταντινούπολη, τὰ κέρδισε ἡ Βενετία, δηλαδή μιὰ πόλη πού οἱ κάτοικοί της ξέρουν νὰ τὰ τιμοῦν καὶ νὰ τὰ συναγωνίζονται μὲ τὴ δική τους τέχνη καὶ ἐφευρετικότητα. Ἀκόμα καὶ ὁ φανατικὸς Ἀθηναῖος Λαόνικος Χαλκοκουνδύλης πού μελέτησε ἰδιαίτερα τὸ

πρόβλημα τῆς Βενετίας, ἔλεγε — καὶ βλέπω τώρα ὅτι τὸ γραφεὶς στὸ ἱστορικό του βιβλίο — ὅτι στὴ Βενετία συγκεντρώθηκαν, κατατρεγμένοι καὶ διωγμένοι, ξεχωριστοὶ καὶ ἱκανοὶ ἄνδρες, γιοὶ διάσημων πατέρων, ὅτι ἦταν οἱ ἴδιοι ἱκανοὶ νὰ χτίσουν τὰ πιὸ θαυμάσια σπιτία, καὶ ὅτι, μετατρέποντας τὴν ἀρχικὴ δημοκρατία τους σὲ ἀριστοκρατία, κατάφεραν νὰ ὀργανώσουν ἓνα πολίτευμα ποὺ λειτουργεῖ ἔξοχα καὶ ποὺ στὸ πλαίσιο του κι' αὐτὸς ὁ δόγης καταδικάζεται σὲ θάνατο ὅταν φταίει. Οἱ σκέψεις αὐτὲς — προτοῦ γνωρίσω τὸν Λαόνικο Χαλκοκονδύλη (καὶ τὸν γνώρισα ὅταν γύρισα ἀπὸ τὴν Ἰταλία στὸν Μυστρά) — γεννήθηκαν αὐτόματα μέσα μου, ἀλλὰ δὲν τις ἀποκάλυψα παρὰ μόνο στὸν Βησσαρίωνα. Ἀνῆκω στοὺς λίγους ἐκείνους ποὺ, ὅσο κι' ἂν εἶναι ὑπερήφανοι γιὰ τὸ Ἑλληνικὸ Γένος, ξέρουν νὰ δικαιολογοῦν κ' ἐκείνους ποὺ εἶναι ὑπερήφανοι γιὰ τὸ δικό τους. Κι' ὅσο μεγάλη κι' ἂν ἦταν καὶ στὴ δική μου ψυχὴ ἡ πικρία γιὰ τὸ κακὸ ποὺ ἔκαναν οἱ Δυτικοί, λεηλατώντας τὴν Κωνσταντινούπολη, εἶχα τὴν ἠθικὴ δύναμη νὰ λέω ὅτι ὅσα ὠραῖα ἀντικείμενα μεταφέρθηκαν «νόμῳ τῆς λείας» στὴ Βενετία, μεταφέρθηκαν σὲ μιὰ πόλη ποὺ ἦταν ἄξια νὰ τὰ κάμει δικά της.

Ἄλλὰ καὶ κάτι ἄλλο ξεχώριζε ἐμένα ἀπὸ τοὺς πιὸ πολλοὺς δικούς μας ποὺ, ἀκολουθώντας τὸν αὐτοκράτορα ἢ τὸν πατριάρχη, βρέθηκαν τὶς μέρες ἐκεῖνες μαζί μου στὴ Βενετία. Οἱ πιὸ πολλοὶ — σχεδὸν ὅλοι — θαύμασαν στὴ Βενετία προπάντων τὴ χτυπητὴ πολυτέλεια, ἐκείνη ποὺ ἦταν συνδυασμένη μὲ χρυσάφια καὶ μεγάλους πολύτιμους λίθους. Αὐτὸ βγαίνει κι' ἀπὸ τὰ λόγια ποὺ ἔγραψε ὁ Σὺλβεστρος Συρόπουλος γιὰ τὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Μάρκου. Ἡ ψυχὴ τοῦ Συρόπουλου εἶχε μορφωθεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου τὸ χρυσάφι καὶ οἱ πολύτιμοι λίθοι, ἡ ἀσιατικὴ χτυπητὴ πολυτέλεια καὶ χλιδὴ, ἦταν τὸ κύριο γνώρισμα τῆς ὀμορφιάς καὶ τὸ ἐπικρατέστερο μέτρο τῆς ὠραίας ζωῆς. Ἡ δική μου ψυχὴ εἶχε μορφωθεῖ ἄλλου· εἶχε μορφωθεῖ στὴν Ἀθήνα καὶ στὸν Μυστρά, ὅπου τὰ γνωρίσματα τῆς ὀμορφιάς καὶ τὰ μέτρα τῆς ὠραίας ζωῆς ἦταν κάπως διαφορετικά. Ἔτσι γιὰ μένα, τὰ πιὸ ἀξιοπαρατήρητα στὴ Βενετία (ὅπως, ἄλλωστε, καὶ στὴν ἴδια τὴν Κωνσταντινούπολη) δὲν ἦταν τ' ἀντικείμενα ἐκεῖνα ποὺ ἔλαμπαν καὶ θάμπωναν τὰ μάτια. Ἡ ματιά μου στάθηκε πολὺ λιγώτερο σ' αὐτὰ καὶ πολὺ περισσότερο σὲ ὅσα, χωρὶς νὰ γυαλίζουν καὶ νὰ λάμπουν, ἦταν ὠραῖα στὸ νόημα ποὺ ζητοῦσαν νὰ ἐκφράσουν, στὸ νόμο ποὺ ἦταν ἐνσαρκωμένοι μέσα τους.

Ὁ Σὺλβεστρος Συρόπουλος θαύμασε τὰ «πολυτάλαντα» ἀντικείμενα μέσ' στὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Μάρκου, ὅσα «τῆ αἰγλή τοῦ χρυ-

σοῦ» ἢ «τῷ πλήθει τῶν πολυτίμων λίθων καὶ τῷ μεγέθει καὶ τῷ κάλλει τῶν μαργάρων» τὸν εἶχαν καταπλήξει ὡς θεατὴ. Λέει, βέβαια, γιὰ τὶς εἰκονογραφίες ὅτι τὶς χαρακτηρίζει «φιλοτιμία» καὶ «ποικιλία» τέχνης, ἀλλὰ τὸ χαρακτηριστικὸ αὐτὸ τὸ προσθέτει τελευταῖο, μνημονεύοντας καὶ ἐξαίροντας ὡς κύρια χαρακτηριστικὰ κι' αὐτῶν ἀκόμα τῶν εἰκονογραφιῶν τὴ λάμψη τοῦ χρυσοῦ καὶ τῶν πολυτίμων λίθων. Τὴ δική μου ματιὰ – τὴ ματιὰ τῆς ψυχῆς μου – τὴν τράβηξαν, ἀντίθετα, τὰ ἀνάγλυφα ποὺ κοσμοῦν τὴν κεντρικὴ πόρτα τοῦ ναοῦ, καθὼς καὶ τὰ μωσαϊκὰ τῶν θόλων, προπάντων ἐκεῖνου ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὸν κεντρικὸ τροῦλλο, μωσαϊκὰ ποὺ εἶν' ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὴ δική μας θρησκευτικὴ τέχνη. Ἡ ὠραία καὶ ζωντανὴ μίμηση εἶναι δημιουργία. Τὰ μωσαϊκὰ τοῦ Ἁγίου Μάρκου δείχνουν ὅτι οἱ καλλιτέχνες ποὺ τὰ δούλεψαν – ἂν ἦταν Βενετοὶ καὶ δὲν ἦταν δικοὶ μας – δέχθηκαν ἀπὸ τὸν Θεὸ τὴν ἴδια χάρη ποὺ εἶχαν δεχθεῖ καὶ οἱ δικοὶ μας, στὸ Δαφνί, στὸν Μυστρά, στὴν Κωνσταντινούπολη. Τὸ ἴδιο πρέπει νὰ πῶ καὶ γιὰ τοὺς ἀρχιτέκτονες ποὺ σχεδίασαν κ' ἐχτίσαν τὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Μάρκου. Ἀντικρῦζοντας τὸν Ἅγιο Μάρκο, νόμισα γιὰ μιὰ στιγμή ὅτι βρισκόμουν πάλι στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ὅτι ἀντίκρυζα τὸν ἀγαπημένο μου ναὸ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων. Ἡ ἐπίδραση τοῦ δικοῦ μας ναοῦ στὴ σύλληψη καὶ στὴ διαμόρφωση τοῦ Ἁγίου Μάρκου εἶναι ἄμεση καὶ χτυπητὴ. Ὡστόσο, εἶναι μιὰ ἐπίδραση ποὺ (ὅπως διαπίστωσα καὶ στὴν περίπτωση τῶν μωσαϊκῶν) δείχνει πῶς καὶ τὰ πνεύματα καὶ τὰ χέρια ποὺ ἐπηρεάσθησαν ἦταν δημιουργικά.

Ὁ Ἅγιος Μάρκος χτίστηκε γιὰ νὰ στεγάσει τὸ ἱερώτατο λείψανο τοῦ Ἀποστόλου Μάρκου ποὺ, στὸ ἔτος 828, χέρια πιστῶν Βενετῶν ἔκλεψαν κ' ἔφεραν ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια στὴ Βενετία. Ὡς τότε, προστάτης τῆς Βενετίας ἦταν ὁ Ἅγιος Θεόδωρος, ἓνας Ρωμαῖος λεγεωνάριος ποὺ, ὅπως καὶ ὁ Ἅγιος Σεβαστιανός, ἐμάρτυρησε στὸ ἔτος 406. Οἱ Βενετοὶ σκέφθηκαν ὅτι ὁ Εὐαγγελιστὴς Μάρκος ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἐκτοπίσει τὸν Ἅγιο Θεόδωρο. Γιὰ νὰ τὸν ἱκανοποιήσουν κι' αὐτὸν ποὺ τοὺς προστάτευσε στὰ πρῶτα δύσκολα πεντακόσια χρόνια ποὺ ἡ Βενετία πάλευε νὰ στηριχθεῖ στὰ ὕδατα, τὸν ἐτοποθέτησαν ἀργότερα ὀρθιο ἐπάνω στὸν ἕναν ἀπὸ τοὺς δυὸ κίονες ποὺ πῆρε ὁ Ντάντολο ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ποὺ στήθηκαν στὴν Πιατσέττα, μπροστὰ στὸν κεντρικὸ μῶλο τῆς Βενετίας. Ἐπάνω στὸν δεῦτερο κίονα στήθηκε ὁ πτερωτὸς λέων τοῦ Ἁγίου Μάρκου ποὺ κρατᾷ ἀνοιχτὸ τὸ Εὐαγγέλιο. Ἔτσι, ἐξασφαλίσθηκε ἡ συμβολικὴ ἰσοτιμία τῶν δυὸ πολιούχων. Ὡστόσο, γιὰ τὸν Εὐαγγελιστὴ Μάρκο ἄρχισαν οἱ Βε-

νετοί να χτίζουν, από τὸ ἔτος 1065, τὸν περίλαμπρο ναὸ ποὺ βασιίσθηκε στὸ πρότυπο τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων.

8

Ἄν ἡ μορφή τοῦ Ἁγίου Μάρκου ἦταν γιὰ τὰ μάτια μου, ὡς ἀρχιτεκτονικὸ δημιούργημα, μιὰ γνώριμη μορφή, ὁ ναὸς τῶν Ἁγίων Ἰωάννου καὶ Παύλου ποὺ βρίσκεται πλάϊ στὸν Ἅγιο Μάρκο, καθὼς καὶ ἡ Σάντα Μαρία Γκλοριόζα ντέϊ Φράρι, μὲ ξάφνιασαν σὰν κάτι ἀπόλυτα νέο καὶ ὡς τότε ἄγνωστο. Δὲν εἶχα ἰδεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη ἢ στὸν Μυστρά κτίσματα ποὺ νὰ μοιάζουν μὲ τοὺς δυὸ αὐτοὺς ναοὺς. Σὲ ποιά παράδοση στηρίχθηκαν οἱ ναοὶ αὐτοί, ἀφοῦ δὲ στηρίχθηκαν στὴ δική μας Χριστιανικὴ παράδοση; Οἱ δικές μας ἐκκλησιῆς ἔχουν τὴν τάση νὰ τὰ στρογγυλεύουν ὅλα· οἱ τρούλλοι καὶ ὅλες οἱ γραμμὲς τους, καθὼς καὶ ἡ σχέση ἀνάμεσα στὸ πλάτος καὶ στὸ μῆκος τους, ἐκφράζουν ἔντονα τὴν τάση αὐτή. Οἱ δυὸ ἐκκλησιῆς τῆς Βενετίας ποὺ ἡ μορφή τους μὲ ξάφνιασε ἔχουν τὴν τάση νὰ τὰ ὀξύνουν ὅλα· οἱ γραμμὲς τείνουν πρὸς τὸ ὕψος, ἓνα ἰδανικὸ ὕψος ποὺ δὲ μποροῦν βέβαια ποτέ τους νὰ τὸ φθάσουν, τὸ μῆκος τῶν ναῶν αὐτῶν εἶναι ἔντονα μεγαλύτερο ἀπὸ τὸ πλάτος τους, κ' ἔτσι τὸ νόημα ποὺ ἐνσαρκώνουν εἶναι ἡ ἄρνηση τοῦ στρογγυλοῦ, τοῦ κλειστοῦ, τοῦ κουκουλωμένου κόσμου. Ἡ Σάντα Μαρία Γκλοριόζα εἶναι στὴν τάση της νὰ ὀξύνει τὴν κάθε αἰσθητὴ μορφή πολὺ πιὸ χαρακτηριστικὴ κι' ἀπὸ τὴν ἐκκλησιῆς τῶν Ἁγίων Ἰωάννου καὶ Παύλου. Ποῦ τὴν διδάχθηκαν τὴν τέτοια τάση οἱ Βενετοί; Ὁ Καρλομάγνος εἶχε παραδεχθεῖ ὁ ἴδιος ὅτι ἡ Βενετία ἀνήκει στὸν κόσμο τῆς Ἀνατολῆς ποὺ κέντρο του εἶναι ἡ Κωνσταντινούπολη. Ἐτσι, ἡ Βενετία πῆρε πολλὰ ἀπὸ μᾶς καὶ μοιάζει σὰ μιὰ προέκταση καὶ σφήνα τοῦ δικοῦ μας κόσμου μέσ' στὴ Δύση. Ὡστόσο, ἡ Βενετία ἔγινε καὶ τὸ κρισιμώτερο σημεῖο τῆς γῆς ὅπου διασταυρώνονται ἡ Ἀνατολή καὶ ἡ Δύση. Ἐτσι, ἀφομοίωσε καὶ στοιχεῖα ἀρχιτεκτονικὰ καὶ γλυπτικὰ καὶ ζωγραφικὰ ποὺ εἶναι ἄγνωστα σὲ μᾶς καὶ ποὺ διαμορφώθηκαν στὴν ἠπειρωτικὴ Δύση. Τέτοια στοιχεῖα προβάλλουν καὶ σ' ὀρισμένες εἰκονογραφίες τοῦ Ἁγίου Μάρκου ποὺ δὲν εἶναι ὅλες ἐπηρεασμένες ἀπὸ τὴ δική μας τέχνη, καθὼς καὶ στὸ ἔξοχο παλάτι τῶν δόγηδων καὶ σ' ἄλλα μέγαρα ποὺ ἀντίκρυσαν στὸ μεγάλο κανάλι τῆς Βενετίας.

Δὲν πῆγα στὸ Μιλάνο (στὸ Μεδιόλανο, ὅπως ἐξακολουθοῦν νὰ τὸ λέν οἱ περισσότεροὶ ἀπὸ τοὺς δικούς μας). Ἄκουσα, ὅμως, ὅτι ὑπάρχει ἐκεῖ ἓνας μεγάλος καθεδρικός ναὸς ποὺ ἡ τάση του πρὸς τὸ ὕψος εἶναι τόσο ἔντονη καὶ ὀξεῖα, κ' εἶναι συνυφασμένη μὲ μιὰ τόσο ἐκκεντρικὴ ἄρνηση κάθε γήινου στρογγυλοῦ στοιχείου, ποὺ μοιάζει σὰν τάση πρὸς τὸ ἄπειρο. Χωρὶς νὰ ἰδῶ τὸν καθεδρικό